O‘QUVCHILARNING TA’LIMDAGI MUVAFFAQIYATI VA OILADA TA’LIM MUHITINING UZVIY JIHATLARI

Matkarimov Akramjon Muxtorovich
„Oila va gender“ ilmiy tadqiqot instituti doktoranti
E-Mail: akramjon14@list.ru

Annotatsiya. Maqolada xalqaro baholash tadqiqotlari misolida o‘quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyatini baholashda ijtimoiy-pedagogik jihatlari, jumladan oilalardagi ta’lim muhiti bilan qanday uzviylikka ega ekanligi tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada oilada ta’lim muhitini rivojlantirishning mazmuni tizimli muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: xalqaro baholash tadqiqotlari, oila, oilada ta’lim muhiti, ta’limdagi muvaffaqiyat

Abstract. In the article, on the example of international assessment studies, the social and pedagogical aspects of the assessment of students' educational success are analyzed, including the connection with the educational environment in families. Also, the content of the development of the educational environment in the family is systematically discussed in the article.

Key words: international evaluation studies, family, educational environment in the family, educational success

Xalqaro baholash tadqiqotlarida o‘quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyati bir qator ijtimoiy-pedagogik omillarga bog‘lagan holda o‘rganiladi. Shunday ijtimoiy-pedagogik omillardan biri oilada ta’lim muhitining shakllanganligidir. Ma’lumki, „Ta’lim to‘g‘risida“gi qonunning 3-bobida „ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari — ta’lim oluvchilar, voyaga yetmagan ta’lim oluvchilarning ota-onalari yoki boshqa qonuniy vakillari, pedagog xodimlar va ularning vakillari“ ekanligi ta’kidlab o‘tilgan. Shuningdek, mazkur qonun bilan ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar ham belgilab qo‘yilgan. Jumladan, ta’lim ustuvorligining tan olinishi; ta’lim sohasida kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi; ta’lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta’minlanishi; ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi; ta’limning uzluksizligi va izchilligi; insonning butun hayoti davomida ta’lim olishi kabi printsiplar ta’limning ijtimoiy-pedagogik jihatlarini o‘zida aks ettiradi. Shuningdek, Ta’lim to‘g‘risidagi 5-moddada „jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, har kimga ta’lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi „ deb qayd etilgan[1].

Ota-onalarning o‘z farzandlarini qo‘llab-quvvatlashi hamda oiladagi ta’lim muhit va munosabatning rivojlanganligi pedagog faoliyatini samaradorligi hamda sinfda ijobiy o‘rganish muhitini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining o‘z kasbidan roziligini qo‘llab-quvvatlash maktablarda yuqori malakali o‘qituvchilarni saqlab qolishning garovi hisoblanadi. Birgalikda ishlash va qo‘llab-quvvatlash hamda maktabdagi ijobiy ijtimoiy muhitni va kuchli yetakchilik mahorati kabi ijtimoiy omillar o‘qituvchilarning o‘z kasbidan qoniqishi va ularni ish joylarida saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega.

Insoniyat taraqqiyoti, jamiyat rivojini tarixiy kontekstda tahlil qilinar ekan, uning turli bosqichlarida shu davrni tavsiflovchi iboralar qo‘llanilganligini ko‘rish mumkin. „Ilk uyg‘onish davri“, „Uyg‘onish davri“, xususan „Sharq renessansi“, XX asrga kelib „kollektivlashtirish“, „elektrlashtirsh“, „politexnizatsiya“, „industriyalashtirish“ va „kosmos asri“, „avtomatlashtirsh“ va hakazolar. Biroq insoniyat tarixidagi taraqqiyot bosqichlarining mazmuni, mohiyati, nomlanishi qanday bo‘lishidan qat’iy nazar inson omili, unga ta’lim berish, uni tarbiyalash jamiyatni har qanday sharoitidagi ijtimoiy buyurtmasi bolib qolavergan[2; 4]. Iboralarning mazmuni taraqqiyotning keyingi bosqichi oldingi bosqichiga nisbatan inson omili ta’sirini kattalashib borayotganini ko‘rish mumkin. Bu esa maktab ta’limi bilan birgalikda oilalarda ta’lim muhitini shakllantirish va rivojlantirishni taqozo etadi. Oilada ta’lim muhitini rivojlantirish xususida ilmiy-tadqiqot ishlarining tahlili oilada ta’lim muhitining pedagogik jihatlarini aniqlashtirishga imkon beradi.

J.L.Epstein o‘z ilmiy asarida oilada farzandlarning „o‘rganish orqali rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashini“ alohida ta’kidlab o‘tadi. Oilada farzandlarning o‘quv faoliyatiga jalb etish, mustaqil o‘rganishini rag‘batlantirish, uy vazifalarini tayyorlashishda yordamlashish, turli fan sohalariga doir suhbatlarni tashkil etish uchun tashabbuskorlik qilish kerak ekanligini ta’kidlab o‘tadi[4; 395].

A.T.Henderson va K. L. Mapp o‘z ilmiy tadqiqotlarida oilada ota-onalarning „o‘rganish uchun qulay muhit“ yaratishining amaliy mexanizmlari keltirib o‘tilgan. Jumladan, farzandlarning tinch muhitda o‘rganishi, farzandlarning xonalari „motivatsiya berish“i kerak ekanligi, ta’lim orqali rivojlanish uchun barcha ta’lim resurslariga kirish imkoniyatiga ega bo‘lishi ta’kidlab o‘tilgan [6; 241].

K.V.Hoover-Dempsey va H.M.Sandlerlar esa farzandlarning ta’lim olishida rag‘batlantiruvchi omil sifatida ota-onalarning maktab bilan hamkorligini keltirib o‘tadilar[7; 4]. Ota-onalar uchun tashkil etilgan tadbirlarda „majburiyat“ sifatida emas, baki „ihtiyoriy“ ishtirok etishi, o‘qituvchilar bilan farzandining o‘qishdagi rivojlanishi xususida suhbatlashishi farzand uchun namuna xususiyatiga ega bo‘lib, ta’limga bo‘lgan munosabati ijobiy tomonga o‘zgaradi.

W. S. Grolnick va M. L. Slowiaczek o‘z tadqiqot ishida oilada farzandlarning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash masalasi yoritilgan. Oilada farzandlarning mustaqil bilim olishni rag‘batlantirish, ularda mas'uliyat hissini rivojlantirish hamda o‘zini o‘zi boshqarishni rag‘batlantirilishi ularning maktab ta’limida muvaffaqiyatli bo‘lishini ta’minlaydi[5; 237]. Bolalarda moddiy va madaniy boylik o‘rtasidagi ustuvorlik belgilashning ilk tasavvurlari oila muhitida shakllanadi. Bolalarni muzey, teatr, kino va boshqa madaniyat muassasalariga ota-ona hamrohligida olib borish, har bir san’at asarining mazmunini tushunishiga yordamlashish bolalarning tahliliy ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birgalikda, ularning kreativligi, ijodkorligini rivojlantiradi. Shuningdek, bu bolalarda boshqa madaniyatlarga hurmat, o‘z madaniyatidan faxrlanish tuyg‘usini shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Ota-onalar farzandlarini ta’lim jarayonida yangi bilimlarga, o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlashi va bunda metodik jihatdan yordam berishi lozim. Ma’lumki, o‘rganishga bo‘lgan motivatsiya individual xususiyatga ega. Bunda shaxsiy qiziqish, maqsad va ustuvorliklar hal qilivchi ahamiyatga ega. Shunday bo‘lsada, umumiy holatda oilada ta’lim muhitini rivojlantirishda quyidagi jihatlarni hisobga olish muhim hisoblanadi:

1. Aniq va real maqsadlarni shakllantira olishi farzandlarning maqsadli hamda o‘rganishga bo‘lgan yo‘nalishli faoliyatini belgilab beradi. O‘rganishga bo‘lgan yo‘nalishli faoliyat ma’lum bir vaqt oralig‘ida bilim darajasini ortishi bilan belgilanadi. Masalan til o‘rganishda A1 darajadan, 3 oydan so‘ng A2 darajaga erishishini ko‘rsatadi. Aniq va real maqsadlarning shakllanishi o‘rganish ta’lim oluvchi uchun maqsadlarga erishish uchun vosita vazifasini o‘taydi.

2. Agar mavzu va uning mazmuni farzandlarda qiziqish va ishtiyoq uyg‘otsa o‘rganishga bo‘lgan motivatsiya shunga mitanosib ravishda ortadi. Bu esa farzandning faol o‘rganish bilan band bo‘lishi va shaxsiy rivojlanishi uchun xizmat qiladi. Ota-ona farzandidagi har bir elementar qiziqishni anglashi va unga ishtiyoq berishi kerka bo‘ladi. E’tibor bermalik oqibatida bolada keyingi qiziqishlarini aytmaslik, o‘rtoqmaslik va natijasiz degan xulosa shakllanishiga olib keladi.

3. Mukofot farzandlarning o‘rganish motivatsiyasini saqlab qolish uchun turtki bo‘lib xizmat qiladi. Bu marralarga erishish yoki ma'lum ballarni to‘plash shaklidagi mukofotlar bo‘lishi mumkin. Shuningdek, boshqalarning e'tirofi, masalan, o‘qituvchilar yoki ota-onalarning maqtovi o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu o‘rinda, moddiy ko‘rinishdagi mukofot yoki e’tirof pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq emas degan xulosa o‘rinli deb hisoblanadi.

4. Farzandlar o‘rganishning maqsadi va ahamiyatini tushunsa va unda hissiy-kognitiv bog‘liqlik vujudga kelsa o‘zini-o‘zi o‘rganishga nisbatan rag‘batlantira oladi. Hissiy-kognitiv bog‘liqlik o‘rganilayotgan mavzunining ahamiyatini tushunishi, ta’lim oluvchi o‘z shaxsiy, kasbiy hayoti bilan bog‘liqligini anglashi, real vaziyatlada qo‘llash imkoniyatlarini bilishi uning o‘rganishga bo‘lgan faoliyatini jiddiy tus olishiga turtki bo‘ladi.

5. Farzandlarning motivatsiyasi ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi o‘rganish muhitida rivojlanib boradi. Bunday muhit ta’lim oluvchiga o‘zini qulay his qilishi, rag‘batlantiradigan, o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradigan muhitni anaglatadi.

6. Agar ota-onalar farzandlarini o‘z qobiliyati va salohiyatiga ishontira olsa, ular o‘rganish jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarni yengishga va barcha shaxsiy imkoniyatlaridan samarali foydalanishga harakat qiladi.

7. Kashfiyotlar bosqichma-bosqich izlanish orqali natijalarga erishishni tavsif etadi. O‘rganish jarayonini ham kashfiyot sifatida talqin qilish orqali o‘rganish „majburiy“ va „vazifa“ sifatida emas, balki „ixtiyoriy“, „Aha effektiga“ ega jarayonga aylanadi. O‘rganish jarayoni o‘rganishning faol davridan boshlab majburiyat sifatida emas, balki kashfiyotlar singari „rivojlantiruvchi, qiziqarli hamda sermazmun“ faoliyat sifatida tasavvur uyg‘otishga erishish lozim bo‘ladi. O‘rganish tasavvur kuchini rivojlantiradi hamda ta’lim oluvchinii „chegarasiz fikrlash“ imkonini taqdim etadi.

Oilada ota-onalar bolalar bilan muloqot jarayonida muntazam tarbiyaviy ta’sir o‘tkazish metodlari bilan ishlaydi. Masalan: biror-bir voqea, hodisaning mohiyatini tushuntirishda, bolaga u tomonidan sodir etilgan biror-bir noto‘g‘ri xatti-harakat uchun dashnom berishda. Ushbu vaziyatda ota-onalar, avvalo, nimalarga e’tibor berishi kerak: birinchidan, vaziyat tahlil qilinadi; ikkinchidan, murakkab vaziyatdan chiqishning mumkin bo‘lgan variantlari saralanadi, uchinchidan, ushbu faoliyat, odatda tezkor amalga oshiriladi (bunda ham pedagogik kommunikatsiyaning o‘ziga xosligi namoyon bo‘ladi) va optimal metodlar tanlanadi, faqat shundan keyingina pedagogik ta’sir tashkil qilinadi. Biroq, hali tanlangan ta’sir metodiga adekvat bo‘lgan, u orqali pedagogik ta’sir amalga oshiriladigan muloqot tizimini topishimiz kerak. Ya’ni, ma’lum bir maqsadga qaratilgan umumiy pedagogik vazifani hal etgandan so‘ng, ta’sir metodini tanlab bevosita ta’sirni tashkil qilish uchun asosiy vazifa sifatida kommunikativ vazifa belgilanishi kerak. Oiladagi tarbiyaviy jarayon o‘ziga xos xususiyatga ega. Bola ota-onaning xatti-harakatlarini taqlid qilish orqali o‘rganadi, ular aytgan so‘zlarni takrorlaydi. Demak, ota-ona bola shaxsi shakllanishi uchun ideal tarbiyachi bo‘lishi lozim[3; 11].

Xulosa o‘rnida ta’kidlab o‘tish lozim-ki, oilada shakllangan ta’lim muhiti milliy ta’lim tizimining samaradorligiga ta’sir qiladi. Shu bilan birga, jamiyatda ta’limga bo‘lgan ijobiy munosabatning rivojlanishi oiladagi ta’lim muhiti bilan uzviy aloqadorlikka ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining „Ta’lim to‘g‘risida“gi Qonuni// O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son

2. Abdulleva M. A. Oilada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirish. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya, T. 2009. – B.4.

3. Alimova G.Oilada bolalar muloqotchanligini oshirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari/Kasb-hunar ta’limi, 1-son, 2019. -11-14B.

4. Epstein, J. L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools// Office of Educational Research and Improvement (ED), Washington, DC.; Disney Learning Partnership, Burbank, CA.; DeWitt Wallace/Reader's Digest Fund, Pleasantville,

NY. 2001.-p. 395

5. Grolnick, W. S., & Slowiaczek, M. L. Parents' Involvement in Children's Schooling: A Multidimensional Conceptualization and Motivational Model// Child Development, Vol. 65, No. 1. (Feb., 1994), pp. 237-252

6. Henderson, A. T., & Mapp, K. L. (2002). A New Wave of Evidence: The Impact of School, Family, and Community Connections on Student Achievement// SEDL – Advancing Research, Improving Education, 2002. -p. 241

7. Hoover-Dempsey, K. V., & Sandler, H. M. Why Do Parents Become Involved in Their Children’s Education? Review of Educational Research, 67(1), 1997. P. 3-42. https://doi.org/10.3102/00346543067001003